

2. Кадаяс Х.-М. Х. Особенности пространственного мышления учащихся с художественными и математическими склонностями: Автореф. канд. дис. М., 1985.
3. Каплунович И.Я. О некоторых принципах формирования структуры пространственного мышления // Структуры познавательной деятельности: Сб. науч. тр. – Владимир, 1989. – С. 96-107.
4. Каплунович И.Я. Природа развития пространственного мышления // Вопр. психол. – 1999. – №1. – С. 60-68.
5. Симоненко С.М. Психологічні особливості розвитку візуального мислення в онтогенезі // Наука і освіта. – 1999. – №5-6. – С.68-70.
6. Якиманская И.С. Развитие пространственного мышления школьников. – Науч.-исслед. Ин-т общей и пед. психологии Акад. пед.наук СССР.: Педагогика – М.,1980. – 240с.

УДК 376.016-056.264

ВИКОРИСТАННЯ ТЕКСТІВ РІЗНИХ ЖАНРІВ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ З МЕТОЮ ЗБАГАЧЕННЯ ЛЕКСИКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ТЯЖКИМИ МОВЛЕННЄВИМИ ВАДАМИ

Олефір О.І.

Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П.Драгоманова

У статті розкриваються можливості використання текстів різних жанрів з метою збагачення лексичної сторони мовлення молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення на уроках читання.

В статье раскрываются возможности использования текстов разных жанров для пополнения лексики младших школьников с тяжелыми нарушениями речи на уроках чтения.

In the article possibilities of the use of texts of different genres are examined for development of lexical side of speech of junior schoolboys with the heavy alleluias on the lessons of reading

Ключові слова: *лексика, молодші школярі, урок читання, тяжкі мовленнєві порушення.*

Ключевые слова: *лексика, младшие школьники, урок чтения, тяжелые речевые нарушения.*

Key words: *junior schoolboys, alleluias, lesson of reading.*

Дослідження науковців та практиків в останні десятиріччя наголошують на тенденції до значного збільшення кількості дітей, які мають порушення у розвитку, в тому числі і мовленнєвому, що ставить перед суспільством проблему їх підготовки до можливої інтеграції та адаптації до умов подальшого життя. Саме тому проблема подолання мовленнєвих недоліків є однією із актуальних як у спеціальній, так і в загальній педагогіці. Результати досліджень Е. Данілавічюте, В. Кондратенко, О. Ревуцької, Л. Спірової, В. Тарасун, Н. Чередніченко, М. Шевченко, М. Шеремет та інших, які присвячені вивченню проблем порушення мовлення, засвідчили, що саме у дітей із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ) виникають значні труднощі під час оволодіння програмовим матеріалом з рідної мови через наявність у них порушень усіх систем мовленнєвої діяльності та труднощів оволодіння мовними закономірностями.

Дослідження А.Винокура, Г.Каше, С.Коноплястої, Є.Соботович, В.Тарасун, Г.Чиркіної показали, що мовленнєві порушення, притаманні учням із ТПМ, призводять до зниження їхнього загального пізнавального розвитку. Мовлення таких дітей характеризується бідністю лексичного запасу, значною диспропорцією та пасивним словником, переважанням простих непоширених речень, порушенням зв'язків слів у реченнях, неадекватним вживанням слів, що проявляється у великій кількості граматичних та синтаксичних помилок. Зв'язні висловлювання стислі, нерозгорнуті, діти не можуть аргументовано розкрити тему висловлювання, визначити його основну думку, часто не дотримуються логіки викладення матеріалу. Будуючи зв'язне висловлювання, вони часто відходять від теми, роблять різноманітні привнесення, які не стосуються змісту висловлювання [5]. Проте, як показали результати експериментальних дослідження Ю.Коломієць, Р.Лалаєвої, Р.Левіної, Г.Чиркіної, О.Російської, Н.Серебрякової, Л.Трофименко більшість молодших школярів після надання допомоги здатні будувати зв'язні монологічні висловлювання під час мовленнєвого спілкування.

Досліджуючи проблеми корекційного навчання старших дошкільників та молодших школярів з порушеннями мовлення, Л.Трофименко відзначає, що одним із основних напрямків такого навчання є формування у дітей лексичної складової мовленнєвої діяльності, оскільки він забезпечує розвиток словника дитини, повноцінне розуміння інформації, що надходить зовні, та утворення власних мовленнєвих висловлювань,

у яких школяр може повідомити свої думки, прохання, переживання тощо. Саме достатній рівень розвитку лексичної складової мовлення розкриває можливості для якісного засвоєння дитиною навчального матеріалу як з рідної мови, так і інших навчальних предметів.

Корекційна робота над збагаченням лексики у дітей являє собою не стихійний, а спеціально організований педагогічний процес, до якого залучається увесь персонал школи. Збагачення лексики відбувається в процесі всієї навчально-виховної роботи, під час засвоєння знань з усіх навчальних предметів. Основна її мета – користуватися засвоєною лексикою під час побудови власних висловлювань.

Аналіз навчальних програм з рідної мови для дітей із ТПМ показав, що уроки читання відіграють важливу роль у формуванні лексикологічних умінь. Як відзначено у Державному стандарті спеціальної освіти, спеціальних програмах, метою читання як навчального предмету в початкових класах спеціальної школи для дітей з ТПМ є формування в учнів навичок читання як першооснови читацької культури, емоційно-оцінного ставлення до змісту прочитаного, формування особистості дитини, корекції особливостей її розвитку засобами художнього слова. Водночас читання є унікальним засобом опанування інших навчальних предметів і пізнання навколишньої дійсності [2]. Г.Коваль, Л.Іванова, Т.Суржук відзначають багатofункціональність навчального предмету „Читання”. У процесі його вивчення здійснюється мовленнєвий, літературний, інтелектуальний розвиток школяра, виховується дитяча особистість. Під час читання формуються морально-етичні ідеали дитини, її ставлення до навколишньої дійсності, збагачуються почуття, розвивається творча уява, значною мірою задовольняються пізнавальні інтереси молодшого школяра. [4]. О.Вашуленко, визначаючи провідну роль читання у формуванні мовленнєвих умінь та навичок у учнів молодших класів, вказує на формування читацької компетентності як здатності активно, цілеспрямовано сприймати художній текст на особистісному рівні, творчо опрацьовувати його залежно від вікових та пізнавальних можливостей і потреб та оцінювати твір на основі власних почуттів; уміння вступати в діалог "автор — читач", заглиблюватися у переживання героїв; розуміти специфіку мови художнього твору; вміти самостійно і продуктивно працювати з книжкою, різними джерелами друкованої продукції, орієнтуватися у світі книжок для знаходження необхідної інформації і задоволення власних пізнавальних потреб [1].

Реалізація мети **щодо лексичної роботи в початковій школі** передбачає вирішення таких завдань:

1) накопичення в пам'яті учнів значної кількості слів з усвідомленням усіх відтінків їх значення та експресивного забарвлення;

2) формування вмінь активно користуватися власним словниковим запасом, тобто швидко і точно добирати слова для побудови речень і текстів [1].

Відбір змісту лексикологічного матеріалу для вивчення в початковій школі для дітей з ТПМ здійснено з урахуванням частотно-мовленнєвого принципу. Це означає, що до чинної програми з читання включено найбільш значущі для розуміння лексичної системи рідної мови та для мовленнєвої практики молодших школярів поняття. Передусім учні засвоюють знання про ті лексичні явища (синонімію, антонімію, багатозначність), які мають місце у більшості функціональних стилів (художньому, розмовному, науковому, діловому). Саме ці групи слів мають свідомо вживати молодші школярі із ТПМ під час побудови власних висловлювань різних стилів, типів та жанрів.

Аналіз існуючої програми з читання для дітей із тяжкими мовленнєвими вадами дав змогу виявити, що у початковій школі склалася така **поетапність процесу вивчення лексики**:

- пропедевтичний (підготовчий) етап – 1-2 класи;
- спеціальний етап – 3 клас;
- аспектний етап (етап удосконалення лексикологічних умінь) – 4 клас.

На пропедевтичному етапі учні практично ознайомлюються зі словом, набувають досвіду оперування лексичними одиницями: виділенням їх із мовленнєвого потоку, протиставленням слова реалії, спостереження за окремими (найдоступнішими) лексичними явищами.

Спеціальний етап має на меті сформувати у дітей важливі лексикологічні поняття, виробити навчально-мовні лексикологічні вміння, передбачені програмою, а також сформувати навички практичного вживання слів у власному мовленні.

На завершальному (аспектному) етапі закріплюються знання з лексикології, удосконалюються практичні уміння та навички [2].

Лексична робота на уроках читання проводиться за такими **напрямами**:

1. Збагачення активного словника дітей шляхом засвоєння значень нових слів і нових значень знайомих слів, що раніше були не відомі учням ;

2. Уточнення їхнього словника, поглиблення розуміння значення вже відомих слів, з'ясування відтінків значення синонімів, антонімів, багатозначних слів;

3. Активізація словника, тобто використання якомога більшої кількості слів у мовленні кожного учня, введення слів у речення, засвоєння сполучуваності слів з іншими словами, використання їх у конкретному тексті;

4. Вилучення нелітературних слів, які вживаються іноді молодшими школярами, виправлення помилок у наголошуванні та вимові слів [1].

Науковці Т.Алтухова, М.Вашуленко, С.Іваненко, М.Львов, Л.Спірова стверджують, що **джерелами збагачення словникового запасу** учнів із ТПМ на уроках читання є: сама навколишня дійсність, навчальний процес, ілюстративний матеріал читанок та інших підручників, наочні посібники, технічні засоби, які вчитель використовує у ході розповідей та бесід з учнями. Вже протягом першого року навчання мовлення дітей на уроках читання здійснюється у межах досить широкого кола тематичних груп: школа і шкільне навчання (назви шкільних приміщень, класне обладнання, навчальне приладдя – колективне та індивідуальне, види навчальної праці, елементи уроку й режиму навчального дня в цілому тощо); суспільно-політична лексика; лексика, пов'язана із суспільно корисною працею дорослих і дітей; види транспорту; рослини городу, саду, лісу; тварини - дикі і свійські; побутова лексика, пов'язана з ігровою діяльністю дітей тощо. У цей період словниковий запас молодших школярів із ТПМ поповнюється прикметниковими і дієслівними формами, засвоєними під час читання, а самі висловлювання стають більш повними, емоційними, яскравими [1]. Провідним джерелом розширення лексичного запасу в учнів із ТПМ на уроках читання є тексти підручників та художніх творів, передбачених програмою.

Аналіз підручників з читання дав змогу з'ясувати, що будь-який текст містить як знайому, зрозумілу дітям лексику, так і слова, які для більшості школярів є новими.

Особливого значення для розвитку мовлення учнів 2-4 класів набуває перехід до літературного читання. Після пояснювального читання в 1-2 класах, метою якого є, насамперед, удосконалення правильності і техніки читання та розширення кругозору, діти переходять до ознайомлення з книгою як літературним художнім твором. До цього вони готуються і на уроках позакласного читання, слухаючи художні твори. Оскільки на уроках читання вивчаються твори різних жанрів, які представлені в читанках, розглянемо можливості використання кожного з них для розвитку та удосконалення лексики.

Оповідання – це невеликий художній твір, у якому словесно описуються події, пов'язані із життям та діяльністю людей, або природа. Завдяки словесному змалюванню зовнішності героїв, їхньої поведінки створюється загальне уявлення про дійових осіб. Оповідання, представлені в читанках для 2-4 класів, умовно поділяються на дві групи: 1 група – оповідання, у яких діють люди; 2 група – оповідання про природу і діяльність у ній людей. Використовуючи оповідання, лексичний запас молодших школярів розширюється словами, що позначають працю людей (землероб, лікар, вчитель, водій), явища природи (сніжить, холодніє, іде дощ, гріє сонце), характеристики героїв (мужній, сильний, брехливий, лицемірний), їх поведінку (відверта, стримана, безглузда, невпевнена). Крім цього, діти мають змогу самі висловити думку про почуте чи прочитане, що свідчить про сформованість у них певного відношення до подій чи образів.

Жанр байки у читанках представлений кількома зразками. Цьому жанру властива алегоричність - мистецький прийом втілення абстрактного поняття в художньому образі. Так, Л.Глібов шляхом опису дій Лебеда, Щуки й Рака пояснює поняття „безладдя”. Завдяки байці діти знайомляться з поняттями, які використано в переносному значенні. Таким чином, діти мають змогу зрозуміти прихований повчальний зміст байки та висловити свою думку щодо зображеного автором. Використовуючи цей художній твір, лексичний запас учнів поповнюється поняттями, що змальовують життя тварин, риб, птахів.

Великий потенціал розвитку лексичної складової мовленнєвої діяльності молодших школярів несуть у собі **казки**. Казка розвиває вміння школярів давати оцінку прочитаному, у процесі аналізу казки вони ставлять запитання „Що або які якості найбільше ціняться в людях? За що карають, а за що заохочують? Чому деяким героям казок навіть сили природи приходять на допомогу, а від деяких вони, навпаки, відвертаються?”. Сюжет казки нереальний, але висновок завжди життєвий. Важливий і пізнавальний бік казки, що дозволяє увіяти особливості життя народу в певний час, думки і мрії людей. Казки сприяють і розвитку мовлення учнів. У початкових класах відповідно до програми, учні лише практично знайомляться з особливостями казки як жанру фольклору. Під кінець навчання в початковій школі учні можуть виділяти казку як жанр із-поміж текстів інших жанрів, що вивчаються на уроках читання. Знайомлячись із казкою, у дітей формується вміння використовувати слова, які дають оцінку головним героям, змальовують їх зовнішній вигляд, описують їх вчинки, характер, вміння. Також діти вчать протиставляти події, вчинки героїв, розгадувати нереальний сюжет, що, безумовно, сприяє розширенню їхнього лексичного запасу.

Молодші школярі знайомляться з **епічними (сюжетними)** і **ліричними віршами**. Епічним віршам властивий сюжет, говорячи іншими словами, розвиток подій. Найявністю розвитку подій, у центрі яких діють особи, епічні вірші подібні до інших художніх жанрів, таких як оповідання, казки. Як і інші поетичні твори, сюжетні вірші не позбавлені емоційного авторського ставлення до героя поезії чи об'єкта зображення. У віршах для учнів молодших класів ставлення автора до зображуваного висловлюється побажаннями, рекомендаціями,

адресованими всім, хто читає. Таким чином відбувається розширення лексичного запасу школярів із ТПМ завдяки вживанню емоційно-оцінної, абстрактної лексики. Учні під час аналізу творів висловлюють назви почуттів, переживання, описують природу, виражають ставлення людей один до одного. Отже, вже в молодших класах школярі отримують досвід спілкування з поезією, що сприяє збагаченню їх лексичних умінь та навичок. Ці навички поступово поглиблюються з року в рік.

Треба відзначити, що виховання мовної культури, поваги до рідного слова, глибокого розуміння і сприйняття текстів художньої літератури найактивніше формуються під час ознайомлення з ліричними творами. Тому закономірно, що в читанках для учнів 1-3 класів значне місце посідають ліричні вірші, що забезпечують формування вміння уявляти окремі картини природи, описувати їх за допомогою відповідної лексики, сприймати авторське ставлення до них.

Отже, тексти різних жанрів, виступаючи головним знаряддям на уроках читання, забезпечують можливість збагачувати не лише кількісний, а й якісний словниковий запас учнів із важкими мовленнєвими порушеннями. Саме використання байок, казок, оповідань, віршів на уроках читання дають змогу закріпити знання, уміння та навички з лексикології, а також роблять мовленнєве спілкування більш змістовним та ґрунтовним.

СПИСОК ВИКОРИТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вашуленко М.С. Удосконалення змісту і методики навчання української мови в 1-4 класах /М.С. Вашуленко/ – К., 1991. – 264 с.
2. Програми загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з важкими порушеннями мовлення 2-4 класи. Українська мова – К.: Богдана, 2006.
3. Спирова Л.Ф. Особенности речевого развития учащихся с тяжелыми нарушениями речи /Л.Ф.Спирова/ – М., Педагогика, 1980.– 192с .
4. Суржук Т.Б., Коваль Г.П., Іванова Л.І. Методика читання: Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 280с.
5. Шевченко М.В. формування знань та умінь з рідної мови у молодших школярів із загальним недорозвитком: Автореф. дис... канд .пед. наук: 13.00.03. – К., 1996. – 24с.

УДК 373. 2

ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ В ПІДЛІТКІВ І ЮНАКІВ ІЗ ЗАЙКАННЯМ

Омельченко І. М.

кандидат психологічних наук

Лисенко Л.В.

Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

У статті автором визначені теоретичні передумови необхідності дослідження механізмів психологічного захисту в підлітків і юнаків із зайканням.

В статье автором обозначены теоретические предпосылки необходимости изучения механизмов психологической защиты в подростках и юношей с заиканием.

In the article an author is mark theoretical pre-conditions of necessity of study of mechanisms of psychological defense in teenagers and youths with a stammer.

Ключові слова: зайкання, захисні механізми, корекція, підлітковий вік, психіка, психологічний захист.

Ключевые слова: заикание, защитные механизмы, коррекция, подростковый возраст, психика, психологическая защита.

Key words : stammer, protective mechanisms, correction, teens, psyche, psychological defense.

Інтерес до проблем людини є домінуючим в системі гуманітарного мислення упродовж багатьох тисячоліть. Дослідники прагнуть розширити свої уявлення про сутність людської особистості та з'ясувати вплив механізмів психологічного захисту на процес її становлення (Б. Зейгарник, О. Кернберг, С. Нартова-Бочавер, О. Соколова Ю. Сотнікова, В. Столін, А. Фрейд, З. Фрейд, К. Хорні та ін.). Однак, функціонування механізмів